

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM III

IN MEMORIAM
EUGEN NICOLAE

EDITAT DE
ROXANA DOBRESCU, AUREL VÎLCU

BUCUREȘTI
2025

COPERTA: Dan Iulian MĂRGĂRIT

**MCA SERIE NOUĂ
SUPPLEMENTUM III**

www.mcajournal.ro

**Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN
Secretar de redacție: Dana COSTIN**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

In memoriam Eugen Nicolae / ed.: Roxana Dobrescu, Aurel Vîlcu -

Târgoviște: Cetatea de scaun, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-820-9

I. Dobrescu, Roxana (ed.)

II. Vîlcu, Aurel (ed.)

902

929

**Toate articolele publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt *peer-reviewed*.
Materiale și Cercetări Arheologice este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Acest volum a fost editat cu sprijinul financiar al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.

(1955–2024)

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

Aurel VÎLCU <i>In memoriam</i> Eugen Nicolae.....	9
Georges DEPEYROT Eugen Nicolae et cinq siècles de numismatique Eugen Nicolae and five centuries of numismatics	31
Adina BORONEANȚ, Monica MĂRGĂRIT One man’s trash is another man’s treasure – the case of the osseous debitage waste from Drăgușeni – <i>Ostrov</i>	39
David BACIU, Adrian BĂLĂȘESCU Preliminary study of the faunal material discovered in an Early Eneolithic feature from Alexandria – <i>Limonagiul</i> settlement (Teleorman County). 2019–2021 campaigns.....	59
Radu BĂJENARU Poveste din trecut. Despre descoperirea depozitului de topoare de la Sinaia A tale from the past. The discovery of the Sinaia axe-hoard	83
Gabriel Mircea TALMAȚCHI Două tezaure de semne monetare descoperite în zona de coastă a Mării Negre din teritoriul istro-pontic Two hoards of monetary signs discovered in the Black Sea coastal area of the Istro-Pontic area.....	99
Pierre DUPONT Transport amphoras of “Milesian” type: originals and local imitations.....	111
Theodor ISVORANU Monede din perioada romană imperială descoperite în zona Orheiului (Republica Moldova) Roman imperial coins from the Orhei area (Republic of Moldova)	119
Lucian MUNTEANU, Lăcrămioara-Elena ISTINA Noi informații despre tezaurul monetar roman imperial de la Măgurești (jud. Bacău) (CHRE 16297) New information on the Roman imperial monetary hoard from Măgurești (Bacău County) (CHRE 16297)	139
Mihai DIMA Monede romane dintr-o colecție constituită la Ostrov, jud. Constanța A collection of Roman coins found at Ostrov, Constanța County.....	159
Constantin C. PETOLESCU <i>Cohors II Dacorum</i> . Două trupe auxiliare romane cu număr de ordine identic <i>Cohors II Dacorum</i> . Two Roman auxiliary troops with identical numerical identifiers	173
Radu ARDEVAN, Alin PRALEA Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa Ancient coins from the collection of Ioan Mihályi de Apșa	177
Mircea DABÎCA, Theodor ISVORANU Cercetări arheologice la Histria, sectorul Sud (2018–2024). Descoperiri monetare Archaeological research at Histria, the South sector (2018–2024). Coin finds.....	189
Adriana PANAITÉ Roman roads in Moesia Inferior in the Black Sea coast area	213
Marius BLASKÓ, Zsuzsanna KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA, Erwin GÁLL Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1.....	237

Aurel-Daniel STĂNICĂ	
Între bizantini și tătari. Cimitirul de la Isaccea – <i>Bagola</i>	
Between Byzantines and Tatars. The necropolis from Isaccea – <i>Bagola</i>	249
Oana DAMIAN	
Despre prezența Hoardei de Aur în situl bizantin de la Nufăru (județul Tulcea)	
The Golden Horde and the Byzantine archaeological site at Nufăru (Tulcea County)	295
Ana BOLDUREANU	
Un fragment din tezaurul de monede tătărești descoperit la Inești, Raionul Telenești, Republica Moldova	
A fragment of the Tatar coin hoard discovered in Inești, Telenești district, Republic of Moldova.....	303
Monica DEJAN, Ana BOLDUREANU	
Considerații despre câteva monede tătărești descoperite în zona Cetății de Scaun a Sucevei	
(a doua jumătate a secolului XIV)	
Considerations about a few Tatar coins discovered in the Suceava Fortress area	
(second half of the 14 th century).....	313
Letiția NISTOR, Adrian BĂTRÎNA	
Vestigiile bisericii lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Bistrița (județul Neamț). Propuneri de reconstituire	
arhitecturală	
The remains of the Bistrița monastery (Neamț County) founded by Alexander the Good. Proposals for	
architectural reconstructions.....	319
Lilia DERGACIOVA, Alexandr ALEXANDROV	
Matrița sigilară a unui demnitar din sfatul domnesc al lui Ștefan II, domnitorul Țării de Jos a Moldovei	
The seal of a dignitary member in the Princely Council of Stephen II, Prince of Lower Moldova	337
Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON	
Bani pentru cruciadă: Rapoarte sieneze din primăvara anului 1476	
Money for the Crusade: Sieneze Reports from Spring 1476.....	341
Alexandru SIMON	
Documente și monede: <i>Petrusian</i> și lancu de Hunedoara	
Documents and coins: <i>Petrusian</i> and John Hunyadi	349
Gabriel CUSTUREA, Ana-Maria VELTER	
Câteva monede rare din colecția muzeului constănțean	
A few rare coins in the collection of the Constanța Museum	357
Florin Gabriel PETRICĂ, Minodora CÂRCIUMARU, Ovidiu CÎRSTINA, Adrian IONIȚĂ	
Observații asupra a două morminte descoperite în necropola bisericii „Sfânta Vineri” de la	
Curtea Domnească din Târgoviște	
Remarks on two burials in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște.....	363
Gabriel VASILE	
Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți	
în cimitirul bisericii „Sf. Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște	
On a possible funerary ritual of Medieval populations in Wallachia as indicated by two individuals buried	
in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște	373
Adriana GAȘPAR	
Șoapte din trecut. Fragmente ceramice cu inscripții în limba osmană descoperite la Timișoara	
Whispers from the past. Pottery sherds with Osmanic language inscriptions from Timișoara	391
Daniela MARCU-ISTRATE, Cristian-Florin ANGHELESCU, Roxana BUGOI	
Introducere în studiul sticlei de fereastră descoperite la Catedrala Romano-Catolică și Palatul Episcopal	
din Alba Iulia	
An introduction to the study of the window glass from the Roman-Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace	
in Alba-Iulia.....	409

Radu Gabriel DUMITRESCU	
Un nou lot din tezaurul de la Craiova – <i>Strada Nicolae Bălcescu</i> (Sec. XVII–XVIII)	
A new part of the Craiova hoard – <i>Nicolae Bălcescu Street</i> (17 th –18 th centuries).....	433
Mariana ŞLAPAC	
The contribution of the ottomans to the construction of the Vauban-type fortress in Kiliya.....	449
Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU, Camelia Silvia BELDIANU	
<i>Tsuba</i> cu scene evocatoare. O formă de manifestare a unei arte medalistice avant la lettre în Japonia perioadei Edo?	
<i>Tsuba</i> with evocative scenes. An avant la lettre manifestation form of medal art in Japan	463
Abrevieri / Abreviations / Abbreviations	481

DESPRE PREZENȚA HOARDEI DE AUR ÎN SITUL BIZANTIN DE LA NUFĂRU (JUDEȚUL TULCEA)

Oana DAMIAN

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: oanadamian63@gmail.com

Keywords: Byzantine Empire, Golden Horde, Nufăru, reddish/yellow-reddish pottery, anonymous coins

Abstract: The article presents some archaeological contexts and artefacts discovered in Northern Dobrudja, at Nufăru, in the most northern part of a rocky cape on the right side of the Danube Saint George branch. After the abandonment of the Middle Byzantine fortress and settlement, caused by the Mongol invasion between 1241 and 1242, the archaeological evidence (dwellings, pottery and coins) contributes to a clearer image of the Golden Horde presence, control and influence in the area of the Danube Delta, in the second half of the 13th century and the first half of the 14th century.

Cuvinte-cheie: Imperiul Bizantin, Hoarda de Aur, Nufăru, ceramică roșiatică/gălbuie-roșiatică, emisiuni monetare anonime

Rezumat: Articolul prezintă o serie de complexe și materiale arheologice descoperite în spațiul nord-dobrogean, în situl de la Nufăru, în punctul cercetat în partea cea mai nordică a unui promontoriu stâncos de pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe. După abandonarea cetății și așezării bizantine în contextul invaziei mongole din anii 1241–1242, există indicii (amenajări legate de viețuire, o anumită categorie ceramică, descoperiri monetare) ale prezenței Hoardei de Aur, ceea ce sugerează existența, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea, a unui punct de control și influență la gurile Dunării.

Identificarea, la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut, a unei categorii ceramice speciale, distincte, gălbuie-roșiatică, în regiunile controlate de Hoarda de Aur¹, cu precădere în spațiul Moldovei nord-estice², a permis sesizarea difuziunii acesteia și în zona dintre Dunăre și mare³. Dosarul „dobrogean” al ceramicii atribuite Hoardei de Aur, în special din categoria gălbuie-roșiatică, deschis de o descoperire izolată de la Păcuiul lui Soare⁴, s-a îmbogățit considerabil prin cercetările arheologice programate și preventive desfășurate în nordul regiunii, completate de descoperiri întâmplătoare. Această categorie ceramică, realizată din pastă gălbuie-roșiatică, roșiatică-gălbuie și cenușie, decorată prin lustruire și incizie sau cu roțița, lucrată în tipare ori smălțuită, incluzând și o serie de vase amforoidale⁵, este considerată proprie culturii materiale a Hoardei de Aur din secolele XIII–XIV, cu semnalări la: Revărsarea – Dealul Tichilești⁶,

Figura 1. Nufăru. Promontoriu stâncos pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe. Punctele „Piatră” și „Trecere bac”.

Figure 1. Nufăru. Rocky cape on the right side of the Danube branch Saint George. “Piatră” and “Trecere bac” points.

- ¹ Pentru date privind Hoarda de Aur în spațiul românesc actual, vezi Ciocâltan 1998; Spinei 1999, p. 321–451; Spinei 2003, p. 341–477; Spinei 2017.
- ² Pentru susținerea originii acestei ceramici în spațiul controlat de Hoarda de Aur, vezi Spinei 1970, p. 595–618, în special p. 607–609, fig. 8–9; Spinei 1982, p. 44–48, 196–197; Fyodorov Davydov 1984; Spinei 1994, p. 216, 238, 253–255, fig. 36, 38–39, 47; Spinei 2006, p. 319–366, în special p. 348–350, fig. 8–10, p. 686, fig. 2, p. 734, 764, fig. 13; Batariuc 2010, p. 243.
- ³ Pentru o sinteză a descoperirilor ceramice specifice epocii Hoardei de Aur în Dobrogea, vezi Stănică 2015, p. 252–254, 256–257, 457–460, pl. 58–61; Stănică 2018, cu bibliografia anterioară și marcarea spațială a descoperirilor (p. 253, pl. 1). Contribuția menționată se remarcă și prin integrarea artefactelor respective în contextul mai larg al zonei Mării Negre, marcat în special de descoperirile din Crimeea (p. 266).
- ⁴ Diaconu, Baraschi 1977, p. 64–66, fig. 46/1–6, 8–9, cu mențiune în Stănică 2018, p. 254, nota 17: fragmente aparținând unor urcioare amforoidale, cu rol de vase de provizii, cu grosimea pereților de 5–10 mm, cu suprafața netedă, de culoare cărămizie sau gălbuie, de la 11 vase cu corp ovoidal, fundul plat și gătul scund, diferite, a căror stare fragmentară nu a permis reconstituiri de forme, provenind, în marea lor majoritate, din nivelul databil în secolul al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea; decorul acestor urcioare a implicat existența unui motiv ornamental realizat cu un pieptene mic, cu înțepături, dispuse oblic sau în spic, asociat cu linii paralele sau ondulate și cu nervuri trase din pastă, simple ori crestate.
- ⁵ În legătură cu care a fost remarcată prezența a două tipuri, în continuitatea celor patru definind amforele bizantine: „Uzum Baiir” (Iliescu, Simion 1964; Stănică 2015, p. 252–253, 457–458, pl. 58–59) și „Coconi” (Constantinescu 1972, p. 117–118, fig. 54; Stănică 2015, p. 253–254, 459–460, pl. 60–61). Vezi și Stănică 2018, p. 267–271, pl. 10–12.
- ⁶ Simion 1998, p. 231–238, 234, pl. II, p. 235, pl. III; Stănică 2015, p. 256, nota 1363; Stănică 2018, p. 254–265, nota 11, pl. 2–9.

Isaccea⁷, Isaccea–Noviodunum⁸, Tulcea⁹, Uzum Baiîr¹⁰, Babadag¹¹, Enisala – Cetate¹², Enisala – Palancă¹³, Slava Rusă¹⁴, Jurilovca¹⁵.

Un alt sit nord-dobrogean în care au fost identificate artefacte ceramice aparținând Hoardei de Aur¹⁶ este constituit din cetatea și așezarea de sorginte bizantină cercetate în intravilanul localității Nufăru¹⁷. Cu toate că invazia mongolă din anii 1241–1242 a pus capăt viețuirii în așezarea fortificată de tip urban de aici, s-a putut constata că partea cea mai avansată a promontoriului stâncos nufărean (situat pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe), pe care se desfășoară atât situl bizantin, cât și localitatea modernă care îl suprapune (Fig. 1), conservă totuși o serie de vestigii de locuire și materiale ceramice și numismatice, care sugerează o prelungire a ocupării zonei dincolo de limita marcată de mijlocul secolului al XIII-lea.

Deși situl de la Nufăru era marcat deja pe o hartă a descoperirilor monetare aparținând perioadei Hoardei de Aur¹⁸, amploarea prezenței acestor populații în regiune a fost relevată de cercetarea arheologică din punctul *Trecere bac*¹⁹ (Fig. 2). Zona complexă, investigată în perioada 1999–2025²⁰, care ilustrează evoluția cetății și așezării (curtina de nord și instalația portuară, niveluri de locuire, o întinsă și densă necropolă) de la întemeierea sub semnul Bizanțului, în timpul împăratului Ioan I Tzimiskes, către sfârșitul secolului al X-lea, până la finalul dramatic, provocat de invazia mongolă, de la mijlocul secolului al XIII-lea, a evidențiat și o serie de indicii privind existența unui punct de influență și control al hanatului Hoardei de Aur, situat în dreptul unui acces spre Delta Dunării (vadul din dreptul localităților actuale Nufăru și Ilgani de Jos). Este cunoscut faptul că interesul mongolilor pentru ținuturile din jurul gurilor Dunării era întreținut atât de condițiile adecvate păstoritului nomad ecvestru în stepe, cât și de caracterul strategic al acestor zone, extrem de utile exercitării controlului politico-militar asupra nord-estului Peninsulei Balcanice²¹.

Indicii ale ocupației mongole pot fi enumerate succint în situl de la Nufăru, în zona aflată în imediata apropiere a brațului dunărean Sf. Gheorghe, în punctul *Trecere bac*²²: o construcție cu pereți de piatră (Fig. 3), mai multe case cu baze de piatră, dintre care unele circulare/ovale (Fig. 4), instalații de foc de dimensiuni mari, cu aspect de vetre ori de cuptoare, independente de complexe de locuire, putând deservi o eventuală viețuire în corturi, neidentificabilă arheologic, gropi menajere, precum și monede ale Hoardei de Aur (61 de exemplare²³), din metal comun, cele mai multe uzate și rupte,

⁷ Stănică 2009, p. 411–420; Stănică 2015, p. 99, 252–253, nota 1342, p. 257–259; Stănică 2018, p. 254, nota 15, p. 258, nota 29, p. 267, nota 44, p. 268, nota 48, p. 270.

⁸ Stănică 2015, p. 252–253, notele 1338, 1340, p. 458, pl. 59/2–3; Stănică 2018, p. 254, nota 16, p. 255, nota 20, p. 267–268, nota 46, pl. 10/2–3, p. 269, pl. 12/1–2, p. 270, nota 53.

⁹ Mănușu-Adameșteanu 1993, p. 453, fig. 10/6; Oberländer-Târnoveanu 2003, p. 67–68, nota 2; Stănică 2009, p. 411, nota 8; Stănică 2015, p. 252–254, nota 1346, p. 256, nota 1362, p. 457–458, 460, pl. 58–59, 61/1; Stănică 2018, p. 254, notele 10, 18, p. 268, pl. 11/1, p. 270, nota 50.

¹⁰ Stănică 2015, p. 252, nota 1337, p. 458, pl. 59/1; Stănică 2018, p. 267, pl. 10/1.

¹¹ Oberländer-Târnoveanu 2003, p. 67–68, nota 2, cu precizările din Stănică 2009, p. 411, nota 8; Stănică 2015, p. 254, nota 1348, p. 256, nota 1366; Stănică 2018, p. 254, nota 18.

¹² Iosipescu, Iosipescu 2004, p. 315; Stănică 2009, p. 411, nota 5; Damian 2013, p. 424, 426; Stănică 2015, p. 256 și nota 1364; Stănică 2018, p. 254, nota 12, p. 266, nota 41.

¹³ Micu *et alii* 2014; Stănică 2015, p. 253, nota 1341; Stănică 2018, p. 254, nota 13, p. 268, nota 48, p. 270.

¹⁴ Oberländer-Târnoveanu 2003, p. 67–68, nota 2, cu precizările din Stănică 2009, p. 411, nota 8; Stănică 2015, p. 254, nota 1347, p. 256, nota 1366, p. 460, pl. 61/2; Stănică 2018, p. 254, nota 18, p. 268, pl. 11/2, p. 270, nota 51.

¹⁵ Oberländer-Târnoveanu 2003, p. 67–68, nota 2, cu precizările din Stănică 2009, p. 411, nota 8; Stănică 2015, p. 254, nota 1348, p. 256, nota 1366; Stănică 2018, p. 254, nota 18.

¹⁶ Pentru mențiuni ale unor descoperiri fragmentare izolate la Nufăru, vezi Baraschi 1991b, p. 145; Stănică 2009, p. 411, nota 6; Stănică 2015, p. 252–253, notele 1339, 1343, p. 256, nota 1365; Stănică 2018, p. 254, nota 14, p. 268, nota 47.

¹⁷ Pentru informații privind situl bizantin de la Nufăru, vezi Baraschi 1991a; Baraschi 1991b; Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2010; Damian *et alii* 2012; Damian 2021, p. 114–119, 121–122, 128–139, 141–146, fig. 12–24, 30–32, 43–59, 61–63, 67–72, cu bibliografia anterioară.

¹⁸ Ne referim la emisiunile anonime din timpul Hoardei de Aur, datorate cercetărilor arheologice din anii '80 ai secolului trecut, efectuate în punctul *Piatră*, completate prin recuperări de monede din sit, aflate în colecțiile Muzeului Militar (Național) și ale Muzeului „Delta Dunării”/Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea: Hoarda de Aur, două exemplare, emisiuni anonime din timpul domniei hanului Tokta (1291–1312); 11 exemplare, dintre care trei emisiuni anonime atribuite atelierului de la Isaccea și două emisiuni anonime bătute la Krim, la sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea; o emisiune anonimă din vremea hanului Uzbek (1312–1341); imitații după dirhemii lui Tokta (Oberländer-Târnoveanu, Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 260–263; Oberländer-Târnoveanu 1997; 1998; 2003).

¹⁹ Pentru o prezentare generală a situației arheologice de la Nufăru, punctul *Trecere bac*, vezi Damian *et alii* 2017, p. 90 și notele 1–11. Precizăm că descoperirilor din această zonă li se pot adăuga și cele din punctul *Piatră*, situat la o altitudine mai mare, în dreptul bornei kilometrice fluviale 104.

²⁰ Cu excepția campaniilor 2003, 2015 și 2022.

²¹ Spinei 1999, p. 321–322, 324, 439 și nota 382; Spinei 2003, p. 463–464 și nota 418; Stănică 2015, p. 94–95 și notele 376–378.

²² Referitor la prezența Hoardei de Aur la gurile Dunării, în legătură cu cetatea bizantină de la Nufăru, au fost susținute două comunicări (*Prezențe ale Hoardei de Aur și cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea*) în cadrul sesiunilor științifice ale Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” (martie 2019) și Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (*Pontica*, ediția 52, octombrie 2019) de către Oana Damian, Mihai Vasile, Andra Samson (arheologie) și Aurel Vlăduț (numismatică).

²³ Descoperite în perioada 2005–2016, în următoarele campanii arheologice: 2005 – opt monede; 2006 – 21 de monede; 2007 – zece monede; 2008 – trei monede; 2010 – cinci monede; 2011 – cinci monede; 2012 – șapte monede; 2014 – o monedă; 2016 – o monedă.

Figura 2. Nufăru – Trecere bac. Curtina de nord a cetății bizantine, cu turnul-poartă și instalația portuară.

Figure 2. Nufăru – Trecere bac. The northern inner wall, the tower-gate and the wharf.

Figura 3. Nufăru – Trecere bac. Vedere asupra unei construcții din piatră, adosată fortificației bizantine în zona turnului-poartă, amplasată intra muros.

Figure 3. Nufăru – Trecere bac. View of a stone dwelling, adjoining the Byzantine fortification and its tower-gate, intra muros.

Figura 4. Nufăru – Trecere bac. Vedere asupra unui complex de locuire cu bază de piatră circulară, amplasat extra muros.

Figure 4. Nufăru – Trecere bac. View of a dwelling with a circular stone foundation, extra muros.

majoritatea emisiuni anonime (fără numele hanului) din perioada cca 1280 – cca 1350, bătute în timpul hanilor Tokta, Uzbek și Canibek, la Kırım și în atelierul local de la Isaccea. Cele mai timpurii descoperiri monetare provin din perioada hanului Tokta (1282–1312) sau sunt emisiuni locale atribuite hanului Nogay după anul 1286, iar cele mai târzii monede, cu datarea asigurată, au fost emise în vremea hanilor Uzbek (1312–1341) și Canibek (1342–1357)²⁴.

În acest context arheologic, cercetat în punctul *Trecere bac* și reprezentat de un nivel de locuire cu piese ceramice și monetare specifice²⁵, se remarcă o descoperire din campania 2016. Aceasta constă într-un complex de locuire²⁶ (Fig. 5), cu un inventar ceramic *in situ*, format din două vase, unul întreg, celălalt întregibil²⁷, databile, prin analogii²⁸, în secolele XIII–XIV. Cele două vase descoperite sunt urcioare de tip amforoidal, de dimensiuni medii și mari, realizate din pastă cenușie-roșiatică sau gălbuie-roșiatică²⁹. Unul dintre urcioare (dimensiuni: înălțimea = 24 cm, diametrul gâtului = 7 cm,

²⁴ Identificări și precizări de Aurel Vilcu, pentru care îi adresăm mulțumirile noastre, exprimându-ne speranța unei valorificări științifice viitoare exhaustive a materialului numismatic amintit, în relație cu contextul arheologic.

²⁵ Descoperirile din punctul *Trecere bac*, asociabile cu prezența Hoardei de Aur, au fost identificate în cadrul mai multor campanii arheologice (2005–2008, 2010–2012, 2014, 2016), în diferite unități de săpătură, amplasate atât la nord, cât și la sud de curtea bizantină, și constau în complexe de locuire (cu amenajări de piatră), instalații de foc și gropi menajere. Printre acestea, remarcăm un complex cercetat în unitățile de săpătură S 10 și S 12, la S de zidul de incintă nordic și la V de turnul-poartă, constând într-o construcție, adosată stâncii, curții nordice și zidului vestic al turnului-poartă, în prelungirea acestuia din urmă, cu dimensiunile identificate de 5,20 m (N–S) x 7 m (E–V), cu ziduri, late de 0,80–1,30 m, compuse din două asize de piatră. Clădirea suprapune o depunere de sediment cenușiu prăfos, databilă – în situl de la Nufăru – până la mijlocul secolului al XIII-lea. Mai merită amintite și câteva complexe cercetate la nord de zidul de incintă bizantin, pe panta dealului coborând spre Dunăre, într-o suprafață de circa 200 mp, la est de zidul instalației portuare (S 8 extinsă spre est și spre nord, martor S 6 – zid instalație portuară și martor S 6–S 7): un complex de locuire, situat la circa 1,20 m N de stânca nativă, la circa 2,20 m N de zidul de incintă, cu bază de piatră, identificată pe lungimea de 6,80 m (N–S) și lățimea de circa 3,30 m (V–E), cu vatră, 11 monede (emisiuni anonime Hoarda de Aur); un complex de locuire, adosat zidului de incintă, cu o bază constituită de o amenajare de pietre, cu dimensiunile de 4,80 m (N–S)/3,40 m (V–E), cu vatră, patru monede (emisiuni monetare anonime Hoarda de Aur); un complex de locuire, adosat zidului de incintă și stâncii, cu o bază de piatră identificată pe lungimea de 6,80 m (N–S) și lățimea de 4,10 m (V–E), cu vatră, 11 monede (emisiuni anonime Hoarda de Aur); patru complexe de locuire, în care limitele locuințelor sunt greu identificabile, dar sunt foarte vizibile instalațiile de foc, reprezentate de vetre înconjurate de pietre ori de cuptoare din piatră, cu șapte monede (emisiuni anonime Hoarda de Aur); mai multe gropi menajere, dintre care una conținând mai multe schelete de câini și o monedă, emisă în timpul hanului Canibek (1341–1357).

²⁶ Complexul 6, identificat în campania 2016, în extinderea nordică a suprafeței cercetate în punctul *Trecere bac*, carourile 6–7, este o groapă menajeră, cu formă ovală, cu diametrul de 1,30/1,80 m și adâncimea de 0,70 m de la nivelul de săpare.

²⁷ Piesa a fost restaurată de Cristina Georgescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), pentru care îi adresăm mulțumirile noastre.

²⁸ Vezi *supra*, notele 5–15. Analogiile se referă nu numai la vasele provenind din diverse situri nord-dobrogene, ci și la complexe arheologice din categoria gropilor menajere, cercetate în punctul *Trecere bac*, conținând monede ale Hoardei de Aur, dar cu precizarea că, în cazul celui invocat, nu a fost făcută încă identificarea descoperirii numismatice asociate.

²⁹ Desene de Andra Samson, fotografiile și descrierile de Mihai Vasile (Muzeul Național de Istorie a României), cărora le adresăm mulțumirile noastre. Vasele se află actualmente în colecțiile instituției amintite.

Figura 5. Nufăru – Trecere bac. Complexul 6/2016, cu ceramică în situ. Vedere generală și detalii.
Figure 5. Nufăru – Trecere bac. Context 6/2016, with pottery in situ. General view and details.

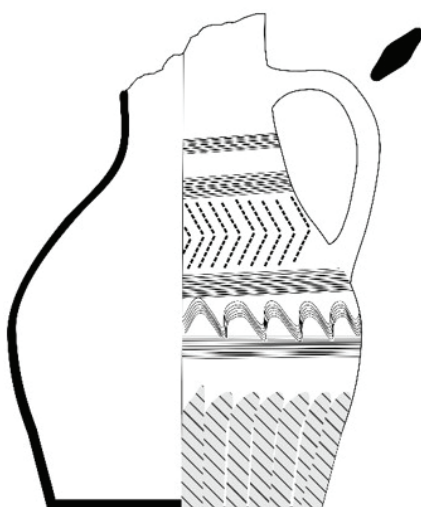

Figura 6. Nufăru – Trecere bac. Urcior amforoidal întreg din complexul 6/2016. Desen și fotografii.

Figure 6. Nufăru – Trecere bac. Amphoroidal jug, context 6/2016. Drawing and photos.

diametrul maxim = 17 cm, diametrul bazei = 13 cm), de culoare brun-roșcată (Munsell 2,5YR 5/4), este globular, cu umerii arcuiți, cu baza plată; de gâtul lung și cilindric se lipește o toartă romboidală în secțiune, legată în partea inferioară de umerii vasului; gura este ruptă. Decorul este realizat prin combinarea dintre incizie și lustruire: în treimea inferioară a vasului, pe suprafața exterioară, sunt redat prin lustruire benzi oblice; în zona mediană, sunt incizate benzi de linii orizontale, intercalate de o bandă de linii dispuse în val; în zona superioară, decorul este redat prin împunsături cu pieptenele, sub forma acelor de brad; pe gât sunt incizate două benzi de linii orizontale (Fig. 6). Celălalt urcior, cel întregibil/restaurat (dimensiuni: înălțimea = 50 cm, diametrul gurii = 7,5 cm, diametrul maxim = 28 cm, diametrul bazei = 17 cm), de culoare roșiatică-gălbuie (Munsell 5YR 6/6), este ovoidal, cu umerii arcuiți în a doua treime a înălțimii vasului, cu baza plată; gura, larg evazată, este prevăzută cu un cioc de turnare; de suprafața exterioară a gâtului se leagă o toartă robustă, care se unește cu corpul vasului în zona umerilor. Decorul este redat prin linii incizate, dispuse orizontal, la nivelul gâtului (Fig. 7). Vasele menționate constituie singurele mărturii ceramice care documentează prezența Hoardei de Aur în situl de la Nufăru în cadrul unui complex arheologic³⁰, completând imaginea schițată deja în acest sens de acumularea datelor monetare.

³⁰ Pentru menționarea unor fragmente ceramice izolate, vezi *supra*, nota 16.

Figura 7. Nufăru – Trecere bac. Urcior amforoidal întregibil (restaurat) din complexul 6/2016. Desen și fotografii.

Figure 7. Nufăru – Trecere bac. Restored amphoroidal jug, context 6/2016. Drawing and photos.

Descoperirile arheologice, susținute de materialul numismatic amintit, aparținând contextului invocat, definesc ocuparea zonei de la Nufăru, din proximitatea Dunării (punctele *Piatră* și *Trecere bac*), la sfârșitul secolului al XIII-lea și în prima parte a secolului al XIV-lea, drept un punct de control al Hoardei de Aur într-un loc de pătrundere în Delta Dunării de pe brațul cel mai sudic al fluviului. Zona este deopotrivă înaltă, oferind o mare vizibilitate asupra cursului apei, dar și joasă, adăpostită, permițând rezidența unei comunități restrânse de militari. Poate fi remarcată utilizarea elementului natural (stânca promontoriului, amenajată în terase în punctul *Trecere bac*), precum și a fortificației din epoca bizantină (curtina de nord și turnul-poartă), ambele fiind exploatate prin suprapunerea și adosarea complexelor de locuire, amenajate *intra* și *extra muros*. Dincolo de aspectul strategic, zona este, în egală măsură, destinată viețuirii, dovedită prin descoperirile – *extra muros* – de instalații de foc independente, de asociat cu o eventuală locuire în iurte, și de gropi menajere. Legat de continuitatea utilizării spațiului, se poate sublinia faptul că turnul-poartă, edificat

în epoca bizantină, își păstrează funcționalitatea și în epoca tătarască, neexistând indicii de blocare a accesului. În plus, ocuparea zonei *extra muros* în epoca Hoardei de Aur implică folosirea acestui pasaj și în secolele XIII–XIV, tocmai pentru menținerea legăturii dintre cele două nuclee: unul de observație și refugiu, situat sus, pe stâncă, utilizând fortificația bizantină, la sud de curtea acesteia, și celălalt de locuire cotidiană, aflat jos, în apropierea apei, la nord de zidul de incintă.

În ciuda caracterului punctual, cercetările arheologice din intravilanul localității Nufăru au permis, prin acumularea informațiilor, completarea unui dosar istoric privind controlul Hoardei de Aur asupra gurilor Dunării în secolele XIII–XIV.

BIBLIOGRAFIE

- Baraschi 1991a – S. Baraschi, *Unele probleme despre Proslavița*, Peuce 10, 1991, p. 399–409.
- Baraschi 1991b – S. Baraschi, *Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI–XIV*, SCIVA 42(3–4), 1991, p. 133–152.
- Batariuc 2010 – P. V. Batariuc, *Din nou despre ceramica Hoardei de Aur din teritoriul dintre Prut și Nistru*, ArhMold 33, 2010, p. 243–253.
- Ciocâltan 1998 – V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998.
- Constantinescu 1972 – N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, București, 1972.
- Damian 2013 – O. Damian, *Considerații asupra ceramicii medievale pontice pe baza descoperirilor de la Enisala*, Banatica 23, 2013, p. 393–428.
- Damian 2021 – O. Damian, *Despre prezența bizantină la Dunărea de Jos. Orașele-porturi*, în: L. Cosnean Nistor, V. Apostol, M. C. Popescu, Ș. Bâlici, N. Toma (eds.), *Arhitectură – Restaurare – Arheologie. În onoare Monica Mărgineanu Cârstoiu*, București, 2021, p. 103–154.
- Damian et alii 2007 – O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea*, MCA 3, 2007, p. 107–151.
- Damian et alii 2010 – O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Samson, D. Ene, *Date noi despre cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea*, Buletinul Muzeului Militar Național 7–8, 2010, p. 28–35 și pl. II–V.
- Damian et alii 2012 – O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea*, II, MCA 8, 2012, p. 177–208.
- Damian et alii 2017 – O. Damian, M. Vasile, A. Samson, *O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac. Considerații arheologice preliminare*, MCA 13, 2017, p. 89–125.
- Diaconu, Baraschi 1977 – P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuil lui Soare, II, Așezarea medievală (secolele XIII–XIV)*, București, 1977.
- Fyodorov Davydov 1984 – G. A. Fyodorov-Davydov, *The Culture of the Golden Horde Cities*, trans. H. Bartlett Wells, BARIntSer 198, Oxford, 1984.
- Iliescu, Simion 1964 – O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe–XIVe siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire*, RÉSEE 2(1–2), 1964, p. 217–228.
- Iosipescu, Iosipescu 2004 – R. Iosipescu, S. Iosipescu, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman*, în: *Ștefan cel Mare și Sfânt, Atlet al credinței creștine*, Putna, 2004, p. 307–322.
- Mănucu-Adameșteanu 1993 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Considerații finale asupra locuirii medievale (sec. XIV–XV) de la Aegyssus, jud. Tulcea*, MCA 17, 1983, Partea a II-a, București, 1993, p. 439–454.
- Oberländer-Târnoveanu 1997 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în: T. Gemil (coord.), *Originea tătarilor - Locul lor în România și în lumea turcă, Simpozionul Internațional, Constanța, 15–17 noiembrie 1994*, București, 1997, p. 93–128.
- Oberländer-Târnoveanu 1998 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea), păstrate în colecția Muzeului Militar Național*, BSNR 88–89(142–143), 1994–1995, 1998, p. 71–106.
- Oberländer-Târnoveanu 2003 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Începutul prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în: *Tătarii în istorie și în lume*, București, 2003, p. 67–102.
- Oberländer-Târnoveanu, Mănucu-Adameșteanu 1984 – E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede din secolele XII–XIV descoperite la Nufăru (jud. Tulcea)*, Peuce 9, 1984, p. 257–266, 641–646.
- Simion 1998 – G. Simion, *O locuință cu ceramică de factură tătarască descoperită în nordul Dobrogei*, ArhMold 21, 1998, p. 231–238.
- Spinei 1970 – V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea până în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, SCIV 21(4), 1970, p. 595–617.
- Spinei 1982 – V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Iași, 1982.
- Spinei 1994 – V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994.
- Spinei 1999 – V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Iași, 1999.
- Spinei 2003 – V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003.
- Spinei 2006 – V. Spinei, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006.
- Spinei 2017 – V. Spinei, *The Domination of the Golden Horde in the Romanian Regions*, în: *The Golden Horde in World History*, Kazan, 2017, p. 394–428.
- Stănică 2009 – A. Stănică, *Golden Horde Pottery discovered at Isaccea, Tulcea County*, Peuce SN 7, 2009, p. 411–420.
- Stănică 2015 – A. Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X–XIV*, Tulcea, 2015.
- Stănică 2018 – A. D. Stănică, *The “Golden Horde” ceramics in Dobrudja (13th–14th centuries)*, Peuce SN 16, 2018, p. 251–280.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
(A)ARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACD – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistArt – Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – L'Année épigraphique, Paris.
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJBA – American Journal of Biological Anthropology
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AK – Archaeologiai Közlemények, Pest
AnSt – Anatolian Studies, British Institute of Ankara
AnUCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
AnUVT – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhMed – Arheologia Medievală
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Az Érem – Az Érem kiadványai, Budapest
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-P – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Patrimoniu, Tulcea
BJ – Bonner Jahrbücher – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra: I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson).
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Buridava – Buridava. Studii și materiale, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Caiete ARA – Caiete ARA. Asociația Arhitectură, restaurare, arheologie, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CEpR – Cronica Epigrafică a României
CercIst – Cercetări Istorice, Iași
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I–XVII, Berlin
CN – Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CNM, V.1 – *Corpus Nummorum Moldaviae*, vol. V.1, Chișinău
CRAI – Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année ...
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea

- Dacia – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemDac – Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- ERSIR – *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Suceava, 2021
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- Fontes I – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, I, București, 1964
- Fontes II – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970
- FSI – Forensic Science International
- Glasnik – Glasnik. Srpsko Arheološko Društvo (Journal of the Serbian Archaeological Society), Belgrad
- Hierasus – Hierasus. Muzeul Județean Buzău
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IDRE – C. C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones externae – Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
- IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V, Sofia, 1956-1970
- IGLR – E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- IGRR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, publiées par R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906-1927
- IJP – International Journal of Paleopathology
- ISM – *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscriptiile din Sythia Minor*: I. *Inscriptiones Histriae et vicinia – Histria și împrejurimile* (Dionisie M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium – Callatis et son territoire* (Alexandru Avram), București – Paris, 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (Emilian Popescu), București – Paris, 2015 ; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980; VI.2. *Supplementa 2. Tomis et territorium – Tomis et son territoire* (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), București – Paris, 2018
- Istros – Istros. Muzeul Brăilei „Ferdinand I”, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAS – Journal of Archaeological Science, Amsterdam
- JAT – Journal of Ancient Topography
- JFS – Journal of Forensic Studies
- JITE – Journal of Institutional and Theoretical Economics
- JHE – Journal of Human Evolution
- LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
- MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Marmatia – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MCSEE – Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu
- MEFRM – Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Rome
- MER – *Catalogue des monnaies de l'Empire romain*. II. J.-B. Giard, *De Tibère à Néron*, Paris, 1988 ; III. J.-B. Giard, *Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris-Strasbourg, 1998
- MFMÉ-SA – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
- MIR – *Moneta Imperii Romani*. 14. B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*, I–II, Wien, 2010; 18. W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, Wien, 1986.
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Numizmatičar – Numizmatičar. Casopis za anticki i stari jugoslovenski novac, Belgrad

- Numizmatikai Közlöny – Numizmatikai Közlöny. A Magyar Numizmatikai Társulat, Akadémiai Klado, Budapest
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
- PBF – Prähistorische Bronze Funde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I (A–I, 1976), II (I–V, 1977), III (1980; indici)
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Przegląd Archaeologiczny – Przegląd Archaeologiczny, Institut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- RAN – Repertoriul Arheologic Național / National Archaeological Repository
- RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, București
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes. Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europeene, București
- RevArh – Revista Arheologică, Chișinău
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I-II, 2004
- RI – Revista Istorică. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R.A. Abdy, P.F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J.P.C. Kent)
- RMD – Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, London: I. *Roman Military Diplomas 1954–1977*, 1978; II. *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985; III. *Roman Military Diplomas 1985–1993*, 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, 2003; P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, 2006
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă, București
- Romanoslavica – Romanoslavica. Asociația Slaviștilor din România, București
- RPC – *Roman Provincial Coinage*, Oxford (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/map?volume_id=)
- RPC, VII.2 – *Roman Provincial Coinage. VII.2. From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra/Paris, 2022 (J. Mairat, M. Spoerri Butcher, cu contribuția M. Amandry, R. Bland, K. Butcher, J. Nurpetlian, U. Peter).
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIA.AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, Teubner, Leipzig, 1965
- Simpozion Chișinău 2003 – *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903–2003)*, Chișinău, 26–28 noiembrie 2003, București, 2005.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNGCop 2 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); II, *Thrace and Macedonia*, West Milford, 1982.
- SP – Studii de Preistorie, București
- StCl – Studii Clasice, București
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- SympThrac – Symposia Thracologica, București
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- TdE – Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt, Universidad de La Laguna, Tenerife, Spania

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească”, Târgoviște

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ZRVI – Zbornik radova Vizantološkog instituta. The Institute for Byzantine Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad